

ԱԶԳԱԳՐՈՒԹՅԱՆ ԲԱՅՕԹՅԱԹԱՆԳԱՐԱՆՆԵՐԻ ՁԵՎԱՎՈՐՄԱՆ
ՍՈՅԻԱԼ-ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ՊԱՏՃԱՌՆԵՐԸ*

Հասարակական բազմաբնույթ հարաբերությունների և սոցիալ-մշակութային գործընթացների աստիճանական զարգացման որոշակի փուլում, որպես պատմական անցյալի վերարտադրման և էթնոսի կենսագործունեության պահպանման, ուսումնասիրման և հանրահռչակման ինքնատիպ միջոց դարձան հատուկ առանձնացված, վերակառուցված և/կամ նորովի ստեղծված այն տարածական համալիրները, որ մասնագիտական գրականության մեջ ստացել են «բացօթյա թանգարաններ» ընդհանուր անվանումը¹: Ժամանակակից թանգարանագետների կարծիքով, վերջիններս թանգարանների այն տեսակն են, որ ներկայացնում են շինությունների (հյուղակներ, խրճիթներ, տներ, տաճարներ, պալատական համալիրներ, մենաստաններ և այլն), որոշակի նշանակության կառույցների (կամուրջներ, ակվեդուկներ՝ ջրանցույցներ, ջրաղացներ, ձիթհաններ, հողմաղացներ, հնձաններ, աշտարակներ, դիտակետեր, ջրամբարներ և այլն) և բնակտարածքների կազմակերպման (գյուղական համալիրներ, անասնապահական կայանատեղիներ, ռազմական նշանակության կերտվածքներ, դամբարանային կառույցների տեսակներ և այլն) մի ընդհանուր խումբ, որ կոնկրետ նպատակով և նախապես մշակված պլանի համաձայն կա՛մ վերանորոգվել են, վերակառուցվել և համապատասխանեցվել բացօթյա թանգարանին ներկայացվող պահանջներին, կա՛մ էլ հավաքվել են մեկ ընդհանուր բաց տարածքում, տեղավորվել որոշակի հաջորդականությամբ ու դարձել մշտական ցուցադրության օբյեկտ: Երբեմն դրանց անվանում են նաև «կենդանի պատմության» («living history») թանգարաններ²: Ներկայումս աշխարհում դրանց թիվն անցնում է 200-ից: Առավել մեծ քանակով բացօթյա թանգարաններ են գործում Մեծ Բրիտանիայում (Անգլիայում, Շոտլանդիայում, Հյուսիսային Իռլանդիայում և Ուելսում միասին)՝ 30, Կանադայում՝ 29, Ռուսաստանում՝ 26, Գերմանիայում՝ 21, Նիդեռլանդներում (Հոլանդիայում)՝ 16, Լեհաստանում 16, Նորվեգիայում՝ 14, Սլովակիայում՝ 12, Հունգարիայում՝ 11, Ավստրալիայում՝ 10,

* Հոդվածն իբրև զեկուցում ներկայացվել է Գյումրիում 2016թ. սեպտեմբերի 24-25-ին կայացած «Շիրակի պատմամշակութային ժառանգությունը. հայագիտության արդի հիմնահարցեր» միջազգային 9-րդ գիտաժողովում:

¹ Маковецкий И., Принципы организации музеев под открытым небом и их задачи, "Советская этнография", 1963, № 2; Шмелев В., Музеи под открытым небом: очерки истории возникновения и развития, Киев, 1983. Проблемы развития музеев под открытым небом в современных условиях, Иркутск, 1995. Музеи-заповедники России. Каталог. М., 1999. Hudson K., Museums of Influence, Cambridge 1987. Oxford English Dictionary, Second Edition on CD-ROM (v. 4.0), Oxford 2009. Rentzhog S., Open air museums: The history and future of a visionary idea, Stockholm and Östersund, 2007. http://www.museum.ru/rme/sci_openair.asp

² S. Magelssen, Living History Museums: Undoing History Through Performance, Scarecrow 2007.

Ճապոնիայում՝ 9 և այլուր³: Այսօր դրանց գործունեությունը համակարգում և ուղղորդում են մի քանի միջազգային կազմակերպություններ, մասնավորապես Եվրոպայի բացօթյա թանգարանների ասոցիացիան (“Association of European Open-Air Museums”, կրճատ՝ AEOM)⁴ և Կենդանի պատմության, ագարակային և երկրագործական թանգարանների ասոցիացիան (The Association for Living History, Farm and Agricultural Museums, կրճատ՝ ALHFAM)⁵:

Այս առումով առանձին և կարևոր խումբ են կազմում ազգագրության բացօթյա թանգարանները⁶: Վերջիններս թեև ձևավորվել են պատմական, հնագիտական և այլ բնույթի բացօթյա թանգարաններից համեմատաբար ուշ, սակայն կարևորագույն դեր ունեն ազգային կենցաղի ու մշակույթի՝ բնակտարածքի կազմակերպման յուրահատկությունների, ավանդույթների, տոնածիսական համակարգի, տարազի, կերակրատեսակների պահպանման, ուսումնասիրման և հանրահռչակման գործում, ինչն, իր հեռիքին, նպաստում է ազգային ինքնության ձևավորմանը կամ ակտիվացմանը:

Ազգագրության բացօթյա թանգարանների առաջին օրինակները Եվրոպայում հանդես եկան արդեն XIX դ. վերջում: Այս ժամանակահատվածը մեծագույն փոփոխությունների փուլ էր Եվրոպայում: XIX դ. առաջին կեսին տարածաշրջանում ծայր առած պատերազմները, դրանց հաջորդող տնտեսական ճգնաժամերն ու գործազրկությունը մի կողմից՝ պատճառ դարձան բնակչության արտագաղթին դեպի Հյուսիսիային և Հարավային Ամերիկաներ, Կանադա և Ավստրալիա, իսկ մյուս կողմից՝ ուղղակիորեն հարվածեցին ազգաբնակչության աճին, ինչը ցայտուն երևում է ժամանակի ժողովրդագրական բնույթի ամփոփոգրերում: Մա բացասաբար անդրադարձավ նաև ազգային սովորույթների, առանձնահատկությունների պահպանման գործընթացի վրա, և ազգայինը մղվեց հասարակական հարաբերությունների հետևախորշ: Իրավիճակը մասամբ փոխվեց XIX դ. երկրորդ կեսից, երբ Արևմտյան Եվրոպայում ազգային-ագատագրական շարժումների ու հեղափոխությունների համատարած ալիքը հանգեցրեց նոր իրողությունների: Տարածաշրջանում աստիճանաբար սկսեց գերակշռել սոցիալ-քաղաքական զարգացումների էվոլյուցիոն եղանակը: Սկսեց ձևավորվել քաղաքացիական հասարակություն ինքնուրույն մտածողությամբ և իրավունքի ու կառավարման սկզբունքների որոշակի իմացությամբ: Հանդես եկան առաջին կուսակցությունները: Քաղաքական

³ https://en.wikipedia.org/wiki/List_of_open-air_and_living_museums T. Wagemakers, *Nederlands Openlucht-museum*. Openluchtmuseum 2000.

<http://www.visitcopenhagen.com/copenhagen/open-air-museum-gdk476683>

<http://en.natmus.dk/museums/the-open-air-museum/>, <https://en.wikipedia.org/wiki/Skansen>

⁴ <http://aeom.eu/en/>

⁵ <http://www.alhfam.org/>

⁶ A. de Jong, M. Skougaard, *Early open-air museums: traditions of museums about traditions*, “Museum”, # 175, Paris 1992, pp. 151-157.

<https://en.wikipedia.org/wiki/Rum%C5%A1%C5%A1k%C4%97s>,

https://images.search.yahoo.com/search/images;_ylt=A0LEVxclMdVX9OoA6DhXNyoA;_ylu=X3oDMTEybmNmOTg0. G. Chitaia, *Museum of Ethnography - Open Air Museum*. Ministry of Culture, Monuments Protection and Sport. Retrieved on March 24, Tbilisi 2008.

կյանքում աննախադեպ աճեց արդյունաբերական բուրժուազիայի դերը, որը կարիք ուներ իր սեփականությունը պահպանող ուժեղ, կայուն պետական իշխանության: Այս առումով Բրիտանիայում ձևավորվեց պառլամենտական միապետություն և իշխանության երկկուսակցական համակարգ: Ֆրանսիայում բուրժուազիայի և դեմոկրատական ուժերի ճնշման տակ հաստատվեց հանրապետական կարգ: Գերմանիայում 1871թ. ընդունվեց սահմանադրություն, ըստ որի՝ գործադիր և մասամբ նաև օրենսդիր իշխանությունն անցնում էր կայսեր ձեռքը: Իտալիայում հաստատվեց բուրժուական միապետություն: Այսինքն՝ սոցիալ-քաղաքական գործընթացների զարգացումը հանգեցրեց ազգային-բուրժուական պետությունների ստեղծմանը՝ սահմանադրական միապետությունների և հանրապետությունների տեսքով⁷: Հին աշխարհամասի արդյունաբերականացման արդյունքում փոխվեց նաև եվրոպական հասարակության սոցիալական կառուցվածքը: Այս ամենով հանդերձ, ազգային սովորույթների և առանձնահատկությունների պահպանման գործընթացը դարձյալ մնաց հասարակական պահանջների հետնախորշում, քանի որ արագորեն արդյունաբերականացող Եվրոպան ավելի ընդհանուր էր դառնում և՛ հասարակական պահանջների, և՛ սոցիալական հետաքրքրությունների, և՛ կենցաղավարման նորմերի առումներով: Խնդրո առարկա գործընթացները XIX դ. երկրորդ կեսին և հատկապես վերջին, մի կողմից՝ զգալիորեն կանխեցին լայնածավալ արտագաղթն ու բարելավեցին տարածաշրջանի ազգաբնակչության թվաքանակի աճի տեմպերը, սակայն մյուս կողմից Եվրոպայի տարբեր երկրների համար պարտադրեցին համընդհանուր զարգացման նոր չափանիշներ, որոնք ինքնաբերաբար տանելու էին ազգային յուրահատկությունների համահարթեցման և ազգային ինքնության աստիճանական խաթարման:

Նման գործընթացների վտանգն առաջինը գիտակցեց շվեդ ձեռնարար Արթուր Հազելիուսը, որ Ստոկհոլմի կենտրոնում՝ Դյուրգարդեն կոչվող կղզու վրա, նախաձեռնեց «Nordic Museum» թանգարանի ստեղծման աշխատանքները: Շուրջ մեկ տասնամյակ նա երկրի տարբեր շրջաններից և նույնիսկ Սկանդինավիայի տարբեր տարածքներից գնեց 150 շենքեր ու շինություններ, տեղափոխեց դրանք Դյուրգարդեն և Սկանսես կոչվող վայրում 1891թ. բացեց աշխարհի առաջին ազգագրության բացօթյա թանգարանը, որը տվյալ պահին «Nordic Museum»-ի մասն էր կազմում: Ազգային սովորույթների, կենցաղի, մշակույթի և, ընդհանրապես, ինքնության պահպանման այս բացօթյա թանգարանն այնպիսի աննախադեպ դեր ու ազդեցություն ունեցավ տարածաշրջանում, որ շատ չանցած նմանատիպ թանգարաններ սկսեցին բացվել ինչպես Եվրոպայում, այպես էլ աշխարհի տարբեր հատվածներում, և բոլորին էլ պայմանականորեն կոչեցին «սկանսենյան տիպի թանգարաններ» անվամբ⁸:

⁷ Брамин С., *История Европы, М. 1998, с. 100-109.* <http://ushistoryscene.com/article/immigrants-cities-disease/>, <http://www.zavtrasssiya.com/index.pl?act=PRODUCT&id=2247>

⁸ Скансен (под ред. Вестберг К.), *Упсала, 2005., Wagemakers T., Nederlands Openluchtmuseum, Nederlands Openluchtmuseum, 2000.* http://en.wikipedia.org/wiki/Open-air_museum

Այլ ընթացք ունեցավ բացօթյա թանգարանների ստեղծման գործընթացը Հայաստանում: Երբ Եվրոպայում 1891թ. բացվեց առաջին ազգագրության բացօթյա թանգարանը, հենց նույն թվականին, ճակատագրի բերումով, սկսվեցին հայ ազգաբնակչության առաջին ջարդերն Օսմանյան կայսրությունում⁹: Դրանք ուղեկցվում էին ոչ միայն մարդկանց տեղահանմամբ ու ոչնչացմամբ, այլև հայկական բնակավայրերի ավերմամբ, կամ էլ թուրք և քուրդ խուժանի կողմից դրանց բռնագրավմամբ: Այս գործընթացներն Արևմտյան Հայաստանում շարունակվեցին մինչև 1923 թ., տալով 1,5 մլն. հայության սպանդ և հազարավոր գյուղերի ու բնակավայրերի անվերադարձ կորուստ¹⁰: Եվ իզուր չէ, որ հենց այդ առիթով, XX դ. առաջին քառորդին ազգագրագետներ Ե. Լալայանը, Ստ. Լիսիցյանը և հայ մեծանուն բանաստեղծ Հովհ. Թումանյանը բարձրաձայնեցին հայ ազգային արժեքների պահպանման, հայկական կենցաղի, բառ ու բանի արժևորման խնդիրների հրատապությունը¹¹: Արևմտյան Հայաստանից փախած և Երևանում ու Էջմիածնում հաստատված հայ գաղթականությունը դեռևս շարունակում էր կրել հայ ազգային ավանդույթների ու ինքնության հասկանիչները: Ցավոք, ո՛չ այն ժամանակ, ո՛չ էլ խորհրդային տարիներին գործնականում չիրականացվեցին բացօթյա ազգագրության թանգարանի ստեղծման աշխատանքները: Արդյունքում ազգային ու ազգագրական (առաջին հայացքից երկրորդական թվացող) շատ կարևոր նյութական ու հոգևոր փաստացի տվյալներ և արժեքներ ժամանակի ընթացքում աստիճանաբար անհետացան:

Իհարկե, պետք է նշել, որ XX դ. 20-80-ական թթ. Հայաստանի պատմության թանգարանում, Երևան քաղաքի պատմության թանգարանում, հանրապետության տարբեր շրջանների երկրագիտական թանգարաններում բացվեցին հայ կենցաղն ու մշակույթը ներկայացնող ցուցադրություններ, 1978 թ. սկսեց գործել Հայաստանի ազգագրության պետական թանգարանը, սակայն ազգագրության բացօթյա թանգարանի ստեղծման գործընթացը մնաց այդպես էլ չիրականացված:

<http://moscow-museums.ru/muzei-pod-otkryityim-nebom-skansen/>

<http://en.wikipedia.org/wiki/Skansen>

http://workingmama.ru/travels/sweden/stokholm/museums/muzej_pod_otkrytyim_nebom_skansen_15779 https://nl.wikipedia.org/wiki/Louwman_Museum

⁹ Саркисян Е., Политика османского правительства в Западной Армении и державы в последней четверти XIX и начале XX вв., Ер. 1972. Կիրակոսյան Ջ., Երիտթուրքերը պատմության դատաստանի առաջ, գիրք 1, Եր., 1982: Հայերի ցեղասպանությունը Օսմանյան կայսրությունում. Փաստաթղթերի և նյութերի ժողովածու. Մ. Ներսիսյանի խմբագրությամբ, Եր., 1991:

¹⁰ Ամերիկյան Միացյալ Նահանգների վավերագրերը 1915-1916 թթ. հայոց ցեղասպանության մասին, կազմեց Տիգրան Զաքարյան, Եր., 2002: Հայերի ցեղասպանությունը Օսմանյան կայսրությունում (1915-1918 թթ.), Օտարերկրյա պետական դիվանագիտական փաստաթղթերի վկայությունները (փաստաթղթերի ժողովածու), խմբ. Լ. Բարսեղյան, Եր., 2011, 240 էջ:

¹¹ Ծրագիր հայոց ազգագրական թանգարանի համար նյութեր հավաքելու, Հավելված ԱՀ, գիրք 16, Թիֆլիս, 1907: Ղաֆադարյան Գ., Հայաստանի թանգարանների պատմությունից, ԼՀԳ, 1972, № 10: Թումանյան Հ., Ազգագրական գործը մեզանում, Երկերի լիակատար ժողովածու, հ. 6, Եր. 1969, էջ 249:

Այդ խնդիրը դրվեց 1980-ական թթ., երբ հայ անվանի թանգարանագետ և պատմաբան Լ. Ա. Բասեդյանը գործնական աշխատանքներ ձեռնարկեց Հայաստանի ազգագրության թանգարանին կից հայ ազգագրությանը նվիրված բացօթյա թանգարան ստեղծելուն, սակայն քաղաքական գործընթացների արդյունքում այդ գաղափարը ևս մնաց անավարտ:

Դեռևս 1981թ. Հայաստանի ազգագրության պետական թանգարանին հարակից 27 հա զբաղեցնող հողատարածքի վրա բացօթյա թանգարան ստեղծելու նախագիծ մշակվեց: ՀՄՍՀ Մինիստրների խորհրդի 1983թ. նոյեմբերի 2-ի որոշմամբ վերոնշյալ տարածքը թանգարանին տրամադրվեց բացօթյա Ժողովրդական ճարտարապետության և կենցաղի թանգարան ստեղծելու հետևից նպատակով: Նախագծի հեղինակներն անգամ այն ժամանակ դա խիստ արդիական համարելով գրել են. «Բացօթյա ազգագրության թանգարանի ստեղծումը մեծապես կնպաստի ինչպես հուշարձանների պահպանությանը, դրանց վրա հանրության ուշադրությունը բնեղելուն և հանրահոչակելուն, այնպես էլ հայ ժողովրդի մշակութային ժառանգության ուսումնասիրությանը՝ վերածվելով հայ ժողովրդի մշակութային կյանքի կենտրոնի: Այն էական ազդեցություն կունենա նաև ազգագրական ուսումնասիրությունների զարգացման վրա»¹²:

Նախատեսվում էր, որ հետագայում թանգարանը պատշաճ պետք է ներկայացնի Հայաստանի պատմաազգագրական շրջանների նյութական և հոգևոր մշակույթի ողջ համալիրը՝ հաշվի առնելով պատմական և ազգագրական առանձնահատկությունները: Բացօթյա ցուցադրությունը պետք է համալրեր թանգարանի սրահներում ներկայացված ցուցադրությունը: Ըստ այդ նախագծի՝ համալիրն առաջին փուլում պետք է ներառեր հինգ պատմաազգագրական շրջանները՝ Այրարատը, Շիրակը, Սյունիքը, Լոռին, Ջավախքը, իսկ հետագայում Տավուշը, Արցախը, Վայոց Ձորը, Գեղարքունիքը, Արագածոտնը¹³: Ըստ հայեցակարգի¹⁴ ցուցադրությունը պետք է երեք բաժին ընդգրկի: Թանգարանի հիմնական ցուցադրության նման, բացօթյա կազմակերպվող ցուցադրությունը ևս պետք է սկսվեր Հայկական լեռնաշխարհի բնակչության մշակույթն ու կենցաղը ներկայացնող ցուցադրությամբ՝ ընդգրկելով հնագույն ժամանակներից մինչև 18-րդ դարն ընկած ժամանակաշրջանը՝ Շենգավիթ և Ջրահովիտ բնակավայրերի վերակառուցումը մ.թ.ա. IV- III հազ.), Թեյշեբախիի ուրարտական տան (մ.թ.ա. VII դար), վաղ հայկական դարաբջանի բնակելի տան (մ.թ.ա V-IV դդ), ըստ Քսենոֆոնի վերակառուցումները, Դվինի կամ Գառնիի միջնադարյան բնակելի տունը, թաղման տեսակ-

¹² ՀՄՍՀ Մին. Խորհրդին առընթեր պատմության և կուլտուրայի հուշարձանների պահպանման և օգտագործման վարչության նախագծային գրասենյակ, Մարդարապատի բացօթյա թանգարան, Առաջարկ, Եր., 1981թ., «Պահպանության ծառայություն ՊՈԱԿ», ԳԳ 322, Ֆ. ՆՆ 72/166:

¹³ Միքայելյան Վ., Հայաստանի բացօթյա թանգարանը // Կուլտուր-լուսավորական աշխատանք, 1988, № 3, էջ 41-50:

¹⁴ Առաջարկ Հայաստանի ազգագրության պետական թանգարանի բացօթյա ցուցադրության կազմակերպման վերաբերյալ, կազմողներ՝ Հ. Մարության, Ա. Գյուլբուրդյան (ձեռագիր):

ները, տապանաքարերը, քարավանատունը: Քարավանատունը պետք է ունենար ինչպես փոխադրամիջոցների ցուցադրման համար նախատեսված ցուցասրահի, այնպես էլ կարճաժամկետ հանգստավայրի գործառույթ: Երկրորդ մասը ներառում էր տարբեր պատմաազգագրական շրջանների բնակելի տարածքների շինությունները, ինչպիսիք են տնտեսական, ամառային շինություններն ու արհեստանոցները¹⁵: Երրորդ բաժինը պետք է ներառեր Խորհրդային Հայաստանի տարբեր շրջանների մի քանի բնակելի տներ իրենց ներքնատեսքով, որոնք ինքնըստինքյան ընդգծում էին Հայաստանի պատմաազգագրական տարբեր շրջանների մշակութային և արհեստագրային առանձնահատկությունների համահարթեցման գործընթացը: Երեք բաժինները համարժեք չէին. տարբերվում էին նյութի և տարածքի ընդգրկունության աստիճանով: Զգալի տեղ էր հատկացված երկրորդ բաժնին: Առաջին բաժինը պետք է հիմնավորեր մշակույթի շարունակական հաջորդականությունը: Հեղինակները նախատեսում էին ցուցադրության մեջ ներառել տնտեսական նշանակություն ունեցող շինություններ ևս, ինչպիսիք են գործող ձիթհանը, հնձանը, ջրաղացը, դարբնոցը, կամուրջները և այլն¹⁶: 1979-1988 թթ. թանգարանի աշխատակիցները գիտարշավների ժամանակ հավաքած նյութերի պատմական հավաստիությունն ապահովելու համար նկարագրել են բնակելի և տնտեսական նշանակություն ունեցող շինությունների, նյութական և հոգևոր մշակույթի տարրերի ողջ համալիրը՝ իրենց բնապատմական միջավայրում: Նախատեսվում էր այն ամբողջովին տեղափոխել՝ չխաթարելով ողջ համալիրը: Յուրաքանչյուր շրջանի տաղավարում պետք է ներկայացվեր տվյալ բնակավայրի ազգային տարազը, հնչեր բարբառը: Դարբնոցում պետք է փուքսը փչվեր, և մուրճերի ձայնը լսվեր, դազգահների վրա գորգեր գործվեին, դուրգի վրա կավամաններ պատրաստվեին ու վաճառվեին: Գյուղական տիպի ավանդական շինության վրա հիմնական շեշտադրում անելով՝ հեղինակները նախատեսել էին ներկայացնել ավանդական շինություններին բնորոշ առավել ակնառու տարրեր ունեցող քաղաքատիպ բնակավայրի շինություններ ևս:

Տարածքի անբավարար լինելու և ցուցադրության մեջ չափազանց ծավալուն ցուցանմուշներ ներկայացնելուց խուսափելու համար ծրագրի հեղինակները առաջարկեցին քաղաքի համայնապատկերը վերականգնել՝ ցուցադրելով մանրակերտեր և բուսաֆորիաներ:

«Հետագայում ցուցադրության կենտրոնական հրապարակը կարող էր մշակութային մասսայական միջոցառումներ անցկացնելու վայր դառնալ: Այցելուն էլ, հաղթահարելով թանգարանային պայմանականությունը, անմիջական մասնակցություն կունենար յուրօրինակ թատերական ներկայացմանը», - գրում էին նախագծի հեղինակները: Նախատեսվում էր նաև արհեստական լճի մոտ հան-

¹⁵ «Պահպանության ծառայություն ՊՈԱԿ», ԳԳ 322, ՆՆ72/171.

¹⁶ Միքայելյան Վ., Հայաստանի բացօթյա թանգարանը, Կուլտուր-լուսավորական աշխատանք, 1988, № 3, էջ 41-50: «Պահպանության ծառայություն ՊՈԱԿ», ԳԳ 322, ՆՆ72/168.

գատի գոտի ստեղծել¹⁷: Պահպանված է ավելի քան 50 նախագիծ¹⁸, որոնցում ներառված են բնակելի և տնտեսական նշանակության շինությունների տեղափոխման, վերակառուցման նախագծեր: Ցավոք, այդ նախագիծն այդպես էլ չիրականացվեց:

Վերջին տարիներին մի քանի անհաջող փորձ կատարվեց իրականացնել նմանատիպ նախագծեր, ինչպես, օրինակ, Երևանի Չորադրյուր թաղամասի, Կուսայրի պատմամշակութային արգելոցի, «Բիլիջան» ժողովրդական ճարտարապետության արգելոց-թանգարանի շենքերի, շինությունների վերականգնումը և որպես բացօթյա թանգարանի գործարկումը: Հայաստանում բացօթյա, էկո թանգարանների ստեղծումը հնարավոր է բնական լուրջ տարածքների, համայնքների պահպանվածության շնորհիվ (հին ու նոր Խնձորեսկի տարածքների հարակից լինելը, Յուվա գյուղում կավագործության համեմատաբար լավ պահպանվածությունը և այլն): Սա մշակութային, կրթական և բիզնես գործունեությունների միջև ողջամիտ հավասարակշռություն պահելու հնարավորություն է:

Անկախության տարիներին աճել է ժողովրդի հետաքրքրությունն իր պատմական անցյալի, ժողովրդական ճարտարապետության, մշակույթի և կենցաղի նկատմամբ: Այժմ ամենուրեք ինտենսիվ աշխատանքներ են կատարվում ազգային ավանդույթներն ու ծեսերը վերականգնելու ուղղությամբ:

Հայաստանի մշակութային ժառանգության տարածման և հանրահռչակման գործում, մեր կարծիքով, կարևոր կլինի XX դարի 80-ական թվականներից նախատեսված և չիրականացված ազգագրության բացօթյա թանգարանի վերաստեղծման ծրագիրը՝ նոր իրողություններին ու արդի պահանջներին և թանգարանագիտության ժամանակակից հիմնախնդիրներին համապատասխան: Այս փուլում դա կարող է նաև տուրիզմի նշանակալի խթան հանդիսանալ¹⁹:

Հայաստանի բացօթյա թանգարանի ստեղծման գաղափարն այսօր էլ հրատապ է ու արդիական: Նման թանգարանի ստեղծումը հնարավորություն կընձեռնի կոնկրետ տարածքում մեկտեղելու Պատմական Հայաստանի կենտրոնական (Այրարատ) արևմտյան (Օռփք, Աղձնիք, Բարձր Հայք), հարավային (Տարոն, Վանի ավազան, Կորձայք), արևելյան (Արցախ, Ուտիք, Սյունիք, Պարսկահայք) և հյուսիսային (Տայք, Գուգարք, Տավուշ) շրջանների ավանդական կառույցները, նյութական մշակույթի առավել բնորոշ տարրերը, բացահայտել դրանց ձևավորման ու զարգացման առանձնահատկությունները, ինչպես նաև ներկայացնելու

¹⁷ Առաջարկ Հայաստանի ազգագրության պետական թանգարանի բացօթյա ցուցադրության կազմակերպման վերաբերյալ, կազմողներ՝ Ա. Գյուլբուրադյան, Շ. Մարության (ձեռագիր), էջ 8.

¹⁸ «Պատմամշակութային արգելոց-թանգարանների և պատմական միջավայրի պահպանության ծառայություն ՊՈԱԿ», ԳԳ 322, ՆՆ 72/123-173, 176-178.

¹⁹ Գևորգյան Լ., Հայաստանում ազգագրության բացօթյա թանգարան ստեղծելու խնդրի շուրջ, Հայկական լեռնաշխարհի պատմամշակութային ժառանգությունը (միջազգային գիտաժողովի նյութերի ժողովածու), Եր., 2012, էջ 121-123: Геворгян Л. Этнографические музеи в контексте пропаганды национальной культуры, Наследие и современность. Информационный сборник Российского НИИ культурного и природного наследия им. Д. С. Лихачева N 20, М., 2013, с. 140-150.

այդ ամենի կարևոր դերը համընդհանուր հայ մշակույթի ձևավորման ու տարածման գործում: Նման թանգարանի ստեղծման խնդիրը տակավին մնում է հրատապ ու առաջնային: Շատ առումներով այն իրական հնարավորություն կստեղծի նաև զպելու ու սահմանափակելու մեր կանխակալ հարևանների նկրտումները հայ ազգային նյութական և ոչ նյութական մշակույթի բազմաթիվ դրսևորումների անհարկի յուրացման հարցում: Դա ևս ազգային արժեքների ու ինքնության պահպանման կարևոր միջոց է²⁰:

Ներկայումս ազգագրության բացօթյա թանգարանները մեծ թիվ են կազմում ամբողջ աշխարհում: Առավել հայտնիներից են Նորվեգիայի՝ «Մայիյոուգեն»-ը, Մերբիայի «Դրեննգրադ»-ը, Ֆրանսիայի «Մեծ Լանդերի Էկոթանգարան»-ը, Գերմանիայի «Հեսսենպարկ»-ը, Դանիայի՝ «Կոպենհագենի բացօթյա թանգարան»-ը, Նիդեռլանդների՝ «Ջեյդերգեն»-ն, Անդորրայի՝ «Կասա Քրիստո»-ն, Լիտվայի՝ «Ռում-շիշկեսի ազգային կենցաղի թանգարան»-ը, Էստոնիայի՝ «Ռոկկա-ալ-Մարե»-ն, Ռումինիայի՝ «Բուխարեստի գյուղական թանգարան»-ը, Ռուսաստանի Դաշնության՝ «Սուզդալի գյուղական ճարտարապետության և գյուղացիական կենցաղի թանգարան»-ը, Ուկրաինայի «Պիրոգովո էթնոպարկ»-ը, Վրաստանի՝ «Թբիլիսիի ազգագրության թանգարան»-ը, Տանզանիայի՝ «Մակումբուշո գյուղ»-ը և այլն²¹:

СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКИЕ ПРИЧИНЫ ФОРМИРОВАНИЯ ЭТНОГРАФИЧЕСКИХ МУЗЕЕВ ПОД ОТКРЫТЫМ НЕБОМ

___ Резюме ___

___ Լ.Գևորգյան ___

На определенной стадии развития социокультурных процессов и общественных отношений как средство реконструкции исторического прошлого и сохранения, изучения и пропаганды жизнедеятельности этноса стали отдельные,

²⁰ Մարության Հ., Հիշողության դերն ազգային ինքնության համակարգում. տեսական հարցադրումներ, Եր., 2006:

²¹ Hegard T., Hans Aall - mannen, visjonen og verket, Oslo 1994. Hauglid A., Ole Maihaugen: The Sandvig Collections guide, Lillehammer 1994. <https://en.wikipedia.org/wiki/Drvengrad>, Bain C., Booth M., Parnell F., Lonely Planet, Denmark 5, 2008. p. 179. <https://en.wikipedia.org/wiki/Hessenpark>, M. Minshall, Guilt Edged, Bachman & Turner, 1975. https://en.wikipedia.org/wiki/Zuiderzee_Museum, S. J. Kelley, Wood structures: a global forum on the treatment, conservation, and repair of cultural heritage. ASTM International. Tallinn 2000, p. 96. G. Chitaia Museum of Ethnography - Open Air Museum, Ministry of Culture, Monuments Protection and Sport, Tbilisi 2008.

https://en.wikipedia.org/wiki/Rum%C5%A1%C5%A1k%C4%97s#Open_air_ethnographic_museum https://en.wikipedia.org/wiki/Dimitrie_Gusti_National_Village_Museum

<http://kiev-assist.com/pirogovo-open-air-museum>

http://lubovbezusl.ru/publ/istorija/muzei_vladimirskoj_oblasti/m/51-1-0-1081

<https://www.goshen.edu/tanzania/2011/01/21/makumbusho-cultural-centre-village-museum/>

реконструированные и воспроизведенные территориальные комплексы, которые в специализированной литературе получили название «музеев под открытым небом».

Первые музеи под открытым небом сформировались в Европе уже в конце XIX века.

Несмотря на то, что в 20-30-ых гг. прошлого века в Армении были созданы музеи различного профиля, вопрос о создании этнографического музея под открытым небом не был решен. Только в начале 1980-ых гг. видный армянский историк, музеевед Л. А. Барсегян начал работы по проектированию близ музея этнографии Армении, на территории комплекса Сардарapatской битвы, этнографического музея под открытым небом. Однако из-за политических перемен этот проект также не был осуществлен.

Проблема создания в Армении этнографического музея под открытым небом и сегодня актуальна. Во многом, это реальная возможность обуздать и ограничить неоправданные амбиции наших предвзятых соседей, попытки присвоения армянских национальных ценностей.

Создание такого музея – действенное средство для сохранения национальной культуры и активизации идентичности.

Տեղեկություններ հեղինակի մասին

Գևորգյան Լիանա Պողեոսի – ՀՀ մշակույթի նախարարության «Պատմամշակութային արժեքների թանգարանների և պատմական միջավայրի պահպանության ծառայություն ՊՈԱԿ», Խ. Աբովյանի անվան ՀՊՄՀ թանգարանագիտության, գրադարանագիտության և մատենագիտության ամբիոն, E-mail:gip@mail.ru